

לה. ערב פסח - יום ולילה

סוגיית הפתיחה למסכת פסחים עוסקת בפירוש דברי המשנה הראשונה במסכת הקובעת כי 'אור לי"ד בודקין את החמץ'. השאלה בה עוסקת הגמרא היא מה משמעות המילה 'אור', והיא מביאה לכך שני פירושים; "רב הונא אמר: נגהי, ורב יהודה אמר: לילי" - כלומר, האם הכוונה לערב (לילה) או ליום. בעקבות כך, הגמרא מביאה לאורך למעלה מדף ראיות לכאן ולכאן, אך בסיומם אנו מוצאים שאין כלל שאלה:

תא שמע, דתני דבי שמואל: לילי ארבעה עשר בודקין את החמץ לאור הנר, אלמא: אור אורתא הוא! - אלא: בין רב הונא ובין רב יהודה, דכולי עלמא: אור אורתא הוא. ולא פליגי, מר כי אתריה ומר כי אתריה. באתריה דרב הונא קרו נגהי, ובאתריה דרב יהודה קרו לילי. (ג, א)

כלומר, למסקנה לדעת כולם בודקין את החמץ בערב יום י"ד, כאשר יש הבדל בלשון ובדרך הדיבור בין מקומות שונים. בעקבות כך עולה השאלה מדוע הגמרא הביאה ראיות רבות לכל אחת מההבנות, כאשר אין כלל שאלה והתשובה ידועה מראש?

על מנת להסביר סוגיה זו, יש להזכיר עקרון הנוגע לסוגיות פתיחה במסכתות רבות. פעמים רבות, סוגיית הפתיחה מהווה הקדמה למסכת ומטרתה להביע רעיון יסודי שאינו במישור ההלכתי. לעיתים סוגיית הפתיחה היא 'אגדתית' ומביאה בקצרה עקרונות הלכתיים עליהם יורחב הדיון בהמשך המסכת, ובמקרים אחרים עקרונות מחשבתיים בנוגע לנושא המסכת. בדרך זו יש ללמוד את הסוגיה הראשונה למסכת פסחים ולשים לב לעקרונות המחשבתיים וההלכתיים שעולים בה כאשר המיקוד אינו במסקנת הדברים. מומלץ לקרוא את סוגיית הפתיחה במלואה (דף וחצי בתחילה המסכת) לפני קריאת המשך הפרק.

סקירה כ'מבט על' של סוגיית הפתיחה למסכת פסחים מראה כי יש לה מבנה ברור ומסודר. הגמרא מביאה ארבע עשרה ראיות בשאלה האם פירוש המילה אור הוא לילה או יום. שבע הראיות הראשונות מהמקרא ולאחר מכן שבע ראיות ממקורות תנאים. בטבלה הבאה מרוכזות הראיות שהובאו בגמרא:

---

1. בנושא זה עסק הרב יהודה ברנדס במאמרו- 'המשוכה הראשונה', בתוך קובץ מאמרים 'על דרך האבות' עמודים 33-47. וראו גם במסגרת שיעורי 'בשבתך בביתך' בבית המדרש הוירטואלי של ישיבת הר עציון, בשיעור הפתיחה למסכת עבודה זרה ולפרק שמיני במסכת יומא.

מדברי חז"ל	מהתורה	
<p>מיתיבי, רבי יהודה אומר: בודקין אור ארבעה עשר, ובארבעה עשר שחרית, ובשעת הביעור. מדקאמר רבי יהודה בודקין אור ארבעה עשר ובארבעה עשר שחרית אלמא אור אורתא הוא! שמע מינה.</p>	<p>מיתיבי: (בראשית מד) 'הבקר אור והאנשים שלחו', אלמא: אור יממא הוא!... וכדרב יהודה אמר רב: לעולם יכנס אדם בכי טוב ויצא בכי טוב.</p>	<p>(1)</p>
<p>מיתיבי: מאימתי ארבעה עשר אסור בעשיית מלאכה? רבי אליעזר בן יעקב אומר: משעת האור. רבי יהודה אומר: משעת הנץ החמה... מדקאמר רבי יהודה משעת הנץ החמה, אלמא: אור דקאמר רבי אליעזר בן יעקב - אורתא הוא!...</p>	<p>מיתיבי (שמואל ב כג) 'וכאור בקר יזרח שמש' אלמא אור יממא הוא! - מי כתיב אור בקר? וכאור בקר כתיב. והכי קאמר: וכאור בקר בעולם הזה - כעין זריחת שמש לצדיקים לעולם הבא.</p>	<p>(2)</p>
<p>מיתיבי: אין משיאין משואות אלא על החדש שנראה בזמנו לקדשו, ואימתי משיאין משואות - לאור עבורו. אלמא: אור אורתא הוא! שמע מינה.</p>	<p>מיתיבי: (בראשית א) 'ויקרא א- להים לאור יום' אלמא אור יממא הוא!...</p>	<p>(3)</p>
<p>מיתיבי: היה עומד כל הלילה ומקריב על המזבח, לאורה טעון קידוש ידים ורגלים, דברי רבי! - אורה שאני.</p>	<p>מיתיבי: (תהלים קמח) 'הללוהו כל כוכבי אור' אלמא אור אורתא הוא!...</p>	<p>(4)</p>
<p>מיתיבי מר זוטרא: המפלת אור לשמונים ואחד, בית שמאי פוטרין מקרבן, ובית הלל מחייבים. אמרו להם בית הלל לבית שמאי... מדקאמר בית הלל לבית שמאי מאי שנא אור שמונים ואחד מיום שמונים ואחד שמע מינה אור אורתא הוא! שמע מינה.</p>	<p>מיתיבי: (איוב כד) 'לאור יקום רוצח יקטל עני ואביון ובלילה יהי כנגב' הא מדקאמר ובלילה יהי כנגב - אלמא אור יממא הוא!...</p>	<p>(5)</p>
<p>מיתיבי: יכול יהא נאכל אור לשלישי; ודין הוא: זבחים נאכלים ליום אחד, ושלמים נאכלים לשני ימים. מה להלן לילה אחר היום - אף כאן לילה אחר היום, תלמוד לומר... מדקאמר יהא נאכל אור לשלישי אלמא: אור אורתא הוא! שמע מינה.</p>	<p>מיתיבי (איוב ג) 'יחשכו כוכבי נשפו יקו לאור ואין, ואל יראה בעפעפי שחר'. מדקאמר יקו לאור ואין - אלמא אור יממא הוא!</p>	<p>(6)</p>
<p>תא שמע: אור של יום הכפורים מתפלל שבע ומתודה, שחרית מתפלל שבע ומתודה, במוסף מתפלל שבע ומתודה, במנחה מתפלל שבע ומתודה, בערבית מתפלל מעין שמונה עשר... אלמא: אור אורתא הוא! שמע מינה.</p>	<p>מיתיבי: (תהלים קלט) 'ואומר אך חשך ישופני ולילה אור בעדני' אלמא אור יממא הוא! - התם הכי קאמר דוד: אני אמרתי אך חשך ישופני לעולם הבא שהוא דומה ליום, עכשיו - העולם הזה שהוא דומה ללילה אור בעדני.</p>	<p>(7)</p>

שש משבע הראיות שהובאו מהמקרא מוכיחות כי כוונת המילה אור הוא יום. הראיה האמצעית (הרביעית) היא הפוכה ומוכיחה כי כוונת המילה 'אור' הינה לילה. לאחר מכן הגמרא מביאה שבע ראיות תלמודיות, כאשר שש מתוכן מוכיחות שכוונת המילה אור היא לילה, ושוב הראיה האמצעית (הרביעית) מנסה להוכיח להיפך, ובמקרה זה שכוונת המילה אור היא יום. ניתן לשים לב שהיה ניתן להסתפק בראיה הראשונה מדברי חז"ל שעוסקת ישירות בנושא של המשנה ובה עולה בצורה חד משמעית שכוונת המילה אור היא לילה. הגמרא מעוניינת להביא את כל הראיות למרות שלכאורה חלקן לא שייכות והיה ניתן להסתפק בחלק מהן.

השאלה המתבקשת היא מה משמעות הסוגיה ומה הגמרא מלמדת אותנו? קשה לתת תשובה חד משמעית לשאלה זו ונראה שעצם הצגת הסוגיה בדרך זו חשובה, וכעת ניתן להציע מספר אפשרויות למשמעות עריכה זו.

לילה כיום ואיר

קרב יום אָשֶׁר הוא לא יום וְלֹא לַיְלָה

רָם הַיּוֹם כִּי לֵךְ הַיּוֹם אֶף לֵךְ הַלַּיְלָה

שׁוֹמְרִים הַפֶּקֶד לְעִירָה כֹּל הַיּוֹם וְכָל הַלַּיְלָה

תָּאִיר כָּאוֹר יוֹם חֲשֵׁכֶת לַיְלָה. וְיִהִי בַּחֲצֵי הַלַּיְלָה. (מתוך הגדה לפסח, חיבר ייני)

כאשר אנו מתבוננים בפסוקים המתארים את יציאת מצרים ובהלכות הקשורות לקרבן פסח מצרים ופסח דורות, אנו מוצאים בלבול גדול בין היום והלילה:

- כאשר עם ישראל מקבל את הפקודה לעזוב את מצרים, פתאום חצות הלילה הופך להיות אמצע היום.

- כל הקרבנות נאכלים ביום, חוץ מקרבן הפסח שאוכלים אותו דווקא בלילה עד שיאיר השחר².

- כל הקרבנות קרבים בין קרבן תמיד של שחר לתמיד של בין הערביים חוץ מקרבן פסח שעבורו מקדימים את תמיד של בין הערביים והפסח קרב לאחריו.

ביום י"ד בניסן המושגים של יום ולילה מיטשטשים. המציאות מתהפכת כך שאנו עומדים בפני יום שהוא לא בדיוק יום ולא בדיוק לילה. יתכן ודבר זה בא להגדיל את התלות בקב"ה בהליך הגאולה וכן בצורך שלנו שהקב"ה יעמיד שומרים על עירנו בין ביום ובין בלילה, ושאיפתנו שגם לילה כאור יאיר.

2. התנאים נחלקו בסיום זמן אכילת פסח, אך לכל השיטות מדובר על יוצא מן הכלל אשר נאכל בלילה.

את עיקרי הדברים, בהקשר אחר, כתב הרב יואל בן נון:

יום הפסח בארבעה עשר לחודש ניסן בחצות הלילה הוא מתחיל, אך הוא נמשך והולך אל תוך הלילה עד הבוקר ועד חצות היום. יום שאיננו יום ולא לילה, סדרי זמניו הפוכים: 'לילו' באור וחושך; 'יומו' בחושך ואור, ובחושך שנעשה לאור - מגלות לגאולה... בלילה הזה, ההופך בחצות הלילה ליום הזה, עם בוקר של גאולה, שוברת סדרי טבע וחוק, כבלי חברה ומשטר, לחרות עולם. יציאת מצרים בלילה התחילה - וביום התחילה- כי הבוקר היה להם בחצי הלילה ואורו אור השכינה הוא. סדרי הזמן מתהפכים ויוצאים מטבעם, כי אין בטבע שום זמן אשר מתחיל בחצות היום. 'לילה', שחציו אור וחציו חושך, ו'יום', שחציו חשך מואר באור ה', וחציו אור רגיל, הם הביטוי התורני-רעיוני וההלכתי-מעשי לנס יציאת מצרים, אשר ניתץ לראשונה את כבלי העבדות לאדם ולעם, לתרבות ולמשטר, ופתח את הדרך להר סיני ולמתן תורה, לחירות הנצחית שבעבודת ה'... גאולת העתיד מעין גאולת מצרים. סדרי הזמן נהפכים, אור וחושך מתערבבים, אור הלבנה כאור החמה, ואור החמה כאור שבעת הימים.³

נראה שסוגיית הפתיחה למסכת רומזת לעקרונות אלו. הסוגיה מבלבלת בכוונה בין המושגים, ומעלה על הפרק את השאלה האם מדובר ביום או בלילה למרות שלכולם ברור שהמשנה מדברת על לילה. לאור כך שווה לחזור ולקרוא את הפסוקים שהגמרא מביאה וכן את המשפטים שמובאים כהסבר לפסוקים כגון: "וכאור בקר בעולם הזה - כעין זריחת שמש לצדיקים לעולם הבא".

גם בדברי הנביאים אנו מוצאים שיום הגאולה הוא לא יום רגיל. כך מופיע בדברי ישעיהו:

קוּמִי אוּרִי כִּי בָא אֲנֹרְךָ וְכָבוֹד ה' עֲלֶיךָ זָרַח. כִּי הִנֵּה הַחֲשֵׁךְ יִכְסֶה אֶרֶץ וְעֶרְפֶּל לְאֻמִּים וְעֲלֶיךָ יִזְרַח ה' וְכָבוֹדוֹ עֲלֶיךָ יִרְאֶה.

(ס. א)

כאשר כבוד ה' יאיר באור גדול אז החושך יכסה ארץ. וכך נאמר גם בספר זכריה:

וְהָיָה יוֹם אֶחָד הוּא יִזְדַּע לֵה' לֹא יוֹם וְלֹא לַיְלָה וְהָיָה לַעֲרֵב יְהִיֵּה אֹר.

(יד, ז)

הנביאים מעידים שיום הגאולה יהיה יום שאינו יום רגיל אלא יש בו גם יום וגם לילה, או לחילופין שאינו לא יום ולא לילה. הגאולה העתידית דומה ליציאת מצרים ששם חצות הלילה נהפכו לאמצע היום והתקיים מאמר הפיוט 'לילה כיום יאיר'.⁴

3. 'גאולה לפי חוקי הטבע לפי שיטת ר' עקיבא', הופיע באתר של הרב יואל בן נון. לגבי גילוי שכינה מתוך הערפל עסקנו לעיל בפרק יא בנוגע לקטורת.

4. השלכה נוספת לשאלה זו נוגעת למעמד ההלל הנאמר בערב פסח, ובענין זה נרחיב להלן בפרק לו.

בדיקת חמץ פנימית או חיצונית

בכל שנה בזה הי"ד מתעורר בחינת ראשית הנ"ל. ובכח זה יכולין להשבית החמץ. וזה שכתוב אור לי"ד בודקין לאור הנר. הוא בחינת נר מצוה. על ידי שבו נעשה מצוה ראשונה מכל בני ישראל. וכן נעשה למעלה שמתעורר עתה עת גאולה ורחמים על בני ישראל... כמו כן בכל שנה בימים אלו מחפשיין זכותן של בני ישראל. ועל ידי זה מבערין החמץ כפי בדיקת התחתונים. כמו שכתוב בחור שבודק עד מקום שידו מגעת והשאר מבטל בלבו ונגמר הביעור בכח שלמעלה. ובודקין לאור הנר כמו שכתוב בגמרא למדנו חיפוש מנר כו'. הענין שבודקין למעלה לאור הנרות ונשמות של בני ישראל שלמטה כמו שכתוב 'נר ה' נשמת אדם חופש כל חדרי בטן'. פירוש, הקב"ה מחפש כל החדרים בכח הנשמות. ואיתא חור שבין אדם לחבירו זה בודק עד מקום שידו מגעת כו'. פירוש, שיש חורים שאין אחד בלבד יכול לבדקו. וכמו כן בכללות ישראל כשהיו מתאספין ביחד בי"ד לשחיטת הפסח ודאי היו משביתין כל החמץ. אבל עתה נתפזרנו ויש חורים שאי אפשר לבדוקן רק בכללות כל בני ישראל. (שפת אמת, ויקרא לשבת הגדול, תרמ"ג)

בספרי החסידות אנו מוצאים הרחבה של פעולת בדיקת החמץ מתחום השבתת השאור והחיטה אל עולמו הפנימי של האדם. החיפוש בחורין וסדקין אינו מצטמצם בין הרצפות שבבית, אלא בתוך נפשו של האדם. נראה שבעניין זה יסוד הדברים מופיע כבר בסוגיית הפתיחה בגמרא, ובדברי התוספתא:

אור לארבעה עשר בודקין את החמץ לאור הנר. אין בודקין לאור החמה ולא לאור הלבנה אלא לאור הנר, לפי שבדיקת הנר יפה מרובה. אע"פ שאין ראייה לדבר זכר לדבר: 'והיה בעת ההיא אחפש את ירושלים בנרות' ואומר 'נר אלוהים נשמת אדם'. (פסחים א, א)

התוספתא מסבירה שבודקים את החמץ לאור הנר כי אורו יפה יותר לבדיקה. כמקור לכך הגמרא מביאה פסוקים שמדברים על חיפוש בנרות בהקשר של נקיות מחטאים. בעניינים אלו הנר מבטא את נשמת האדם ופנימיותו והחיפוש נעשה בצורה פנימית ולא חיצונית. הגמרא מרחיבה כיוון זה:

מנא הני מילי? אמר רב חסדא: למדנו מציאה ממציאה, ומציאה מחיפוש, וחיפוש מחיפוש, וחיפוש מנרות, ונרות מנר. מציאה ממציאה - כתיב הכא 'שבעת ימים שאר לא ימצא בבתיכם' וכתיב התם 'ויחפש בגדול החל ובקטן כלה וימצא'. ומציאה מחיפוש ידידה, וחיפוש מנרות - דכתיב 'בעת ההיא אחפש את ירושלים בנרות', ונרות מנר, דכתיב 'נר ה' נשמת אדם חפש כל חדרי בטן'.

תנא דבי רבי ישמעאל: לילי ארבעה עשר בודקים את החמץ לאור הנר, אף על פי שאין ראייה לדבר - זכר לדבר, שנאמר 'שבעת ימים שאר לא ימצא', ואומר 'ויחפש בגדול החל ובקטן כלה', ואומר 'בעת ההיא אחפש את ירושלים בנרות', ואומר 'נר ה' נשמת אדם

חפשי'. מאי ואומר? וכי תימא: האי בעת ההיא קולא הוא, דקאמר רחמנא: לא בדיקנא לה בירושלים בנהורא דאבוקה, דנפיש נהורא טובא, אלא בנהורא דשרגא, דזוטר נהורא טפי, דעון רבה משתכח ועון זוטר לא משתכח - תא שמע: נר ה' נשמת אדם. (ז, ב)

מדרשי חז"ל רבים מקשרים בין תחומים הנראים במבט ראשון כשונים, ואף יוצרים גזירה שווה ביניהם. ניתן לשים לב שהפסוקים שמובאים בפרשנים שובצו גם בסוגיית הפתיחה למסכת. החיפוש בכלי בנימין, האחים שבדקים את מעשיהם וכוונתם האם התרחשה גניבה, פסוקים שמדברים על פעולת הגנב בלילה והארת האור על מעשי האדם, מופיעים כחלק מבדיקת החמץ בפסח. יתכן שהגמרא רומזת כי גאולת ישראל תלויה בקיום המצוות החיצוניות והפנימיות, ולכן חלק מהכנה לפסח כולל גם הכנה ועיון בנפש האדם.

י"ד בניסן

יום י"ד בניסן הוא יום חג שבו הקריבו את קרבן הפסח ולכן לא עשו בו מלאכה. קביעת המשנה שביום י"ד בניסן בודקין את החמץ מעלה שאלה האם יש משמעות עקרונית לתאריך, או שאין משמעות מיוחדת אלא חכמים פשוט תקנו לבדוק במועד הקרוב ביותר לפסח⁵.

בצורה פשוטה מסתבר שמדובר על תאריך פרקטי, כאשר המטרה היא שביום ט"ו לא יהיה חמץ בבית. כך משמע בדברי המכילתא דרשב"י (יב, יז) הדורשת את הפסוק 'ושמרתם את היום הזה', שיש לשמרהו מלפניו - מדובר על הרחקה מאיסור ולא על תאריך עקרוני. הגמרא (ה, א) גם לומדת שיש צורך לבער את החמץ לפני הקרבת קרבן פסח, וגם מדרשה זו משמע שמדובר על הרחקה הכרחית אך אינה מהותית.

מנגד, ממספר דרשות עולה שליום י"ד יש חשיבות בפני עצמו וקיימת משמעות שמועד בדיקת חמץ יחול בו. לדוגמה, הגמרא (ד, ב) מביאה את דרשת ר' ישמעאל ורב נחמן שלומדים שיום י"ד נקרא ראשון ודווקא בו יש לבדוק חמץ. רבי מנא דורש בירושלמי:

רבי מנא לא אמר כן: 'ושמרתם את היום הזה לדרתכם לחוקת עולם' - עשה שיהו היום והלילה משומרין ויתחיל בשלשה עשר ויהא היום והלילה משומרין. (א, א)

בניגוד למכילתא דרשב"י שהבינה שבדקים ביום י"ד מסיבות טכניות, בדברי רבי מנא עולה שיש חשיבות שכל יום י"ד יהיה משומר כבר מלפניו. לא מדובר על הרחקה מפני יום ט"ו אלא על חשיבות עצמית.

לפי הבנה זו יש ליום י"ד מעמד עצמאי כיום חג בו מקריבים את קרבן הפסח. חג זה הוא בעל מאפיינים מיוחדים החורג מגבולות הטבע. ביום זה מקריבים את קרבן הפסח וחוגגים את חג הפסח הנפרד מחג המצות המתחיל ביום ט"ו⁶. יש חשיבות לשמור כבר ביום זה

5. בנושא זה ראו גם את שיעורו של אליהו שי- 'מועד בדיקת החמץ ואופיו של יום י"ד בניסן', המופיע באתר בית המדרש הוירטואלי.

6. עסקנו בנושא זה גם לעיל בפרק לב.

מחמץ, בנוסף לאיסור חמץ שחל בחג המצות. קרבן פסח מסמל את הברית בין עם ישראל והקב"ה, ומבטא את מועד הולדת העם. ביום זה אנו גם נדרשים לחשבון נפש פנימי, על מנת שנזכה לגאולה. לכן יש הנוהגים לקרוא את מגילת שיר השירים בסיום ליל הסדר - סוף חג הפסח.

